

משה רחימי (עורך). (תשע"א). וחי אחיך עמך: היחס לאנשים בעלי צרכים ייחודיים ושילובם בחברה. אלקנה: מכללת אורות ישראל. 234 עמודים.

רונית פלוטניק

ספר זה מצטרף לשפע של מחקרים, מאמרים, ימי עיון וכנסים התואמים את רוח הזמן. בשני העשורים האחרונים נבחנת במדינת ישראל ובעולם כולו סוגיית שילובם בחברה, ובפרט במערכת החינוך, של אנשים עם צרכים מיוחדים. בשנים האחרונות הגישה המשלבת מועדפת על פני הגישות המבדלות, גישות אשר רווחו במאה הקודמת ואפיינו את החינוך המיוחד המסורתי. כיום נושא השילוב הפך משמעותי ומרכזי, והוא נתפס בעיקר כזרם ערכי - אקולוגי, תרבותי וחברתי. בד בבד קטן מאוד מספרם של המחקרים האמפיריים אשר בוחנים את הסוגיה. ביולי 2010 נערך בריגה שבלטביה כנס לציון עשור לחינוך המשלב במילניום השלישי. בכנס השתתפו לראשונה חוקרים ו"אנשי שטח" ממגוון ארגונים בין-לאומיים: יוניצ"ף, CEC הצפון-אמריקני (Council for Exceptional Children), ISSA האירופי (International Step by Step Association). כמו כן נטלו בו חלק גופי מחקר וגופים מקצועיים מהמדינה המארחת, לטביה. הייתה זו גולת הכותרת של סיכום העבודה המחקרית, התאורטית והמעשית, אשר מתקיימת בעולם בסוגיית השילוב. כפי שצוין לעיל, אחת מנקודות התורפה של עשייה מבורכת זו היא העדרם המוחלט כמעט של מחקרים אמפיריים. אין ספק כי יש העדפה בולטת למחקרי עמדות, לפיתוח תורות ושיטות ליישום השילוב, לבחינה ערכית ותרבותית של השילוב, לתיאורי מקרה לפי סוגי התסמונות וכן הלאה.

תפיסת העולם הפוסט-מודרנית - תפיסה אשר מעדיפה לעתים עמדה על פני ידע ותאוריה על פני בחינה מעשית, תפיסה המקדמת חשיבה הומניסטית אך אינה נסמכת דיה על מחקר מדעי - היא המובילה גם בספר זה. עיון מעמיק באחד-עשר המאמרים שבו מגלה כמה יתרונות וחסרונות.

יתרון חשוב של הספר הוא הצלחתו לאגד בין כותבים המשתייכים לדיסציפלינות השונות זו מזו (יצוין כי בספר לא מתואר הרקע המקצועי של הכותבים, אלא רק מצוין שהם באים ממכללות שונות). הכותבים בוחנים את סוגיית השילוב של אוכלוסיות שונות במגוון תחומים: צעירים ובוגרים, בחינוך ובחברה, בקהילה ובבית הספר. עם זאת, כולם משתייכים לזרם הדתי לסוגיו. כל הספר נכתב ברוח הגישה התורנית-דתית, ובכך ייחודו.

חידוש נוסף של הספר הוא הבחינה בפרספקטיבה דתית-היסטורית של סוגיית השילוב בחברה היהודית מאז ימי המקרא ועד לימינו. בחינה זו מתבססת על כתבי הקודש ועל דבריהם של פרשנים, פוסקים, חכמים ורבנים בני תקופות שונות. להיבט זה יש ערך רב ביותר:

הוא שופך אור על אורך ימיו של הוויכוח, מציג את מקורותיו העתיקים (האנושיים ואחרים), מרחיב את הדיון מעיסוק בהווה ובמחקרים עדכניים אל העבר ואל היבטים נוספים אשר היו רלוונטיים אז, ומראה כיצד במשך השנים התחלפה התפיסה המבדלת בתפיסה משלבת. אם בעבר הגישה הרווחת הייתה של חסד ורחמים, הרי זו התחלפה בימינו בהדגשת זכות היסוד לצדק ולשוויון אנושי.

עם זאת, הספר אינו חף מבעיות. לא אחת יש תחושת החמצה לנוכח ריבוי ההבדלים ברמת הכותבים ובאיכות המאמרים. הדבר גורם לכך שתרומתם הייחודית של חלק מהפרקים אובדת בתוך השפע והמגוון הרב של הנושאים הנדונים. פרקי הספר מדגישים את השונות הרבה (מדי) שבין הכותבים, ומציגים מגוון של דרכים לעסוק בנושא השילוב. את הפרקים ותרומתם אסווג להלן לשלוש קבוצות של נושאים (חלוקה שחסרונה בולט בספר).

א. מאמרים מחקריים

ארבעה פרקים בספר מציגים סוג מסוים של מחקר אמפירי, כזה אשר מתמקד בגישת השילוב בתוך בתי הספר: הוראת המקרא והמשנה לתלמידים משולבים עם ליקוי למידה שפתי, טיפול בעמדות מורים בנושא השילוב, טיפוח הקריאה בקרב תלמידים עם ליקוי למידה בכיתות קטנות או בקהילה, יחסה של החברה החרדית לחריג.

שניים מתוך המאמרים האלה מתמקדים במורים המלמדים - הראשון באמצעות פיתוח תכנית הכשרה למורים, והשני באמצעות פיתוח תכנית התערבות המתמקדת בעמדות מורים כלפי התלמיד עם הצרכים המיוחדים. המאמר השלישי עוסק בפיתוח תכנית התערבות בתחום הקריאה לתלמידים משולבים. כל שלושת המאמרים הללו מצביעים על כך שאפשר לפתח עוד ועוד דרכים וגישות לשילוב תלמידים עם צרכים מיוחדים: תכניות העוסקות בהכשרת מורים או תכניות הוראה חדשניות מסייעות רבות במלאכת השילוב. עם זאת, במאמרים האלה בולטת בחסרונה רפלקציה ביקורתית על מהלכי השילוב; כך למשל אין דיון במחיר שמשלמים התלמידים עם הצרכים המיוחדים, שאר התלמידים וסגל ההוראה בשל עצם העדפת השילוב על פני גישות מבדלות (חלקית או לגמרי). כמו כן לא נבחנים הפרמטרים להערכת השילוב כהצלחה או כקושי או להערכת מחיר השילוב בהשוואה לתועלת שבו. נוסף על כך אין דיון המאפשר בחינה חדשנית של השילוב באמצעות פרמטרים אמפיריים אשר מבוססים על משתנים דוגמת חומרת הלקות, גיל הילדים או אפיון הצרכים; אלה הם פרמטרים מרכזיים בבחירת תכניות השילוב או בעצם השילוב.

הפרק שעניינו חקר העמדות הרווחות בקהילה החרדית בנושא היחס לחריג הוא מרתק וחדשני. פרק זה מתמודד באומץ רב עם סוגיה חשובה מאוד. עם זאת, חסרה בו המשכיות ברוח הפסיכולוגיה האקולוגית - כזו אשר תאפשר לבחון את היחס לחריג בקרב קהילות אחרות ואת הממצאים שעלו ממחקרים בנושא מקומו של החריג בקהילה.

ב. בחינת השילוב בראי הדת

ארבעה פרקים נוספים בוחנים ברוח הדת והחשיבה הדתית לדורותיה היבטים אחדים של שילוב אנשים עם צרכים מיוחדים. המאמרים בקבוצה הזו דנים בסוגיות של יחס החברה לחריג, יחס הנבחן בהתאם לגורמים האלה: עולם הערכים היהודי, תורת ישראל, המשפט העברי, החשיבה החסידי, ההלכה והשלכותיה לימינו אנו. בקבוצת המאמרים הזו יש הבחנה בין חריגויות ולקויות למיניהן (הבחנה בין שוטה לפתי, הבדל ביחסה של החברה לאנשים עם לקויות בהתאם לסוג הלקות שלהם, היחס לאנשים עם פיגור שכלי וכן הלאה), ונבחנות יכולתם וזכותם של אנשים עם צרכים מיוחדים לשילוב מלא בקהילה ברוח המסורת והדת.

לקורא אשר אינו בקיא ברוח הדת ובזרמיה מאפשרים הפרקים האלה הצצה מרתקת להיסטוריה ולמחשבה היהודית לפי זרמים ותקופות, גורמים אשר משליכים על סוגיות פסיכולוגיות (חברתיות וחינוכיות). מבחינה זו פרקים אלה הם גולת הכותרת של הספר והם המדגישים את ייחודו, ייחוד הנובע בעיקר מהעזת הכותבים להשליך מרוח העבר למשמעויות הלכתיות וחברתיות בזמננו. יתרה מזאת, הכותבים אינם חוששים לשלב את רוח הדת בגישתה של הפסיכולוגיה האקולוגית; האחרונה רואה בקהילה ובתרבותה, ולחלופין בחברה ובערכיה, גורם מכונן בסוגיות חינוכיות ופסיכולוגיות שעניינן פרטים בקהילותיהם ובמשפחותיהם.

בפני הקוראים נפתח צוהר לדיון היסטורי-פילוסופי-ערכי מעמיק בנושא פניו המגוונות של השילוב, דיון אשר הדים לו נמצאים בכל תקופותיה של ההיסטוריה היהודית. נוצרת ההזדמנות לבחון את הדברים בראי הזמן, להכיר במורכבותו של הנושא ולעסוק בהיבטים רחבים יותר שלו מן הנהוג כיום בשיח הציבורי והמקצועי (כמו למשל זכאותם של אנשים עם לקויות להשתלב בריטואלים חברתיים מסורתיים, אפשרויות השילוב בקהילה במגוון היבטי חיים, חובת הקהילה לחלש - מתוך חסד וחמלה או מתוך אמונה בזכותו לשוויון). נוסף על כך הדיון מתרחב לעיסוק בשאלות יישומיות, כמו למשל הצורך לבנות דפוסי שילוב חדשים אשר תואמים את רוח התקופה לעומת החובה לשמר מסורת הנמשכת זה דורות רבים. מתגלה כאן פן חדש וחשוב של הגדרת בריאות הנפש בהשוואה לחולי נפשי, והדבר מעורר מחשבה ורצון לפעולה גם בימינו אנו.

עם זאת, בחלק מהפרקים בולט מאוד בחסרונו הדיון בהיבטים יישומיים ובהמלצות חדשניות בנושא הגישה המשלבת; נדרש ניתוח של השלכות ההמלצות האלו על הטעון תיקון בחברה ביחסה לאחר.

ג. בחינת השילוב בהווה בהתבסס על העבר

שלושת הפרקים האחרים בספר עוסקים בהיבטים אקטואליים של שאלות שילוב ומעמדם של אנשים עם לקויות בהתבסס על העבר. הראשון שבהם דן בסוגיית זכותם של אנשים עם לקויות לנישואים ולהורות; השני בוחן את נושא האמפתיה אליהם ברוח החשיבה החז"לית;

ואילו השלישי סוקר את גישתה של הפילוסופיה הדיאלוגית ואת תרומתה לטיפוח העבודה החינוכית עם לקויי תקשורת. שלושת הפרקים האלה נבדלים זה מזה בסוגיות המרכזיות הנדונות, אך השילוב ביניהם יכול לשמש מודל ללמידה חדשנית מהעבר וליישומה בהווה.

הפרק העוסק בסוגיית הזכות לזוגיות, לנישואים ולהורות מאלף לא בשל המידע החשוב המובא בו מפי פוסקי הדור בעבר. מחבר המאמר, הרב שי פירון, מצליח להשליך מלמידת העבר אל ההווה ולהציג מערכת של המלצות סוציאליות ערכיות חשובות ביותר. דוגמה מאלפת לכך היא בחירת מודל ה"פקחיות" - כך למשל אישה "רגילה" חונכת אישה עם מוגבלות לצורך קיום דיני טהרה, דינים אשר יאפשרו לה חיי זוגיות. הדוגמה הזו מזכירה במידה רבה את מודל הסומכות והחונכות הביתיות, מודל המתקיים זה חמישה עשורים בארץ ובעולם, ואשר נועד לסייע בקידום ההורות במשפחות רב-בעייתיות.

פרק נוסף בקבוצה זו עוסק ביישומה של הפילוסופיה הדיאלוגית ברוח בובר, לוינס והגישה ההומניסטית העכשווית (כפי שזו נוסחה על ידי נמרוד אלוני) במערכות חינוכיות, ובהתאמתה לתלמידים עם לקויות תקשורת. קריאה מעמיקה בפרק מבהירה את החשיבות ואת החיוניות הרבה אשר כל מחנך יכול להפיק מאימוץ עקרונותיה של גישה זו כדי לקדם כל אחד מהילדים ומהילדות שבכיתתו.

פרק אחר בקבוצה זו דן באמפתיה כיכולת אנושית בסיסית, כפי שזו נוסחה עוד בכתבי חז"ל, ובמשמעותה לקשרים שבין מורה לתלמיד, בין מחנך לחניך, בין אדם עוזר לאדם נעזר. פרק זה עוסק באחת מסוגיות היסוד של הכשרת אנשים לקיים קשר טיפולי כלשהו עם הזולת. כפי שמתואר במאמר, היכולת האמפתית היא אבן יסוד בכל חברה אנושית, ובפרט בזו המזוהה עם ערכים של עזרה לזולת. מנקודת מבטו של הכותב, אליהו רוזנהיים, היכולת האמפתית היא בסיס לכל קשר אנושי - בין שהקשר הזה מתקיים מתוך עמדה של שוויון, בין שמקורו בהיררכיה של עוזר ונעזר. ניתוח המושג אמפתיה נסמך על מקורות חז"ליים, והוא מזכיר במידה רבה את קביעתו של קוהוט כי האמפתיה היא אמצעי מרכזי בקשר שבין המבוגר המשמעותי (ה'זולתעצמי') לבין הילד הנדרש לו. פרק זה מגדיל אפוא את ארגז הכלים של המבוגר המשמעותי, והדבר נעשה שוב מתוך ראייה רבת-שנים ועמוקה יותר ממה שהפסיכולוגיה העכשווית מקנה לנו.

בסוף הספר מוצגת רשימה חשובה של מקורות נוספים. מקורות אלה מיועדים לקוראים אשר מעוניינים להגדיל את היקף הבנתם וידיעותיהם בנושא החיבור שבין גישות השילוב לבין רוח ההלכה, המסורת והדת. קריאה במקורות הללו פותחת פתח ללמידה חשובה נוספת.

מחד גיסא, הספר המיוחד הזה מציג נקודת מבט מאגדת וחשובה המבוססת על חיבור בין שאלה חשובה בת זמננו - שילוב האדם עם הצרכים המיוחדים בקהילה ובחברה - לבין ידע דתי, הלכתי, היסטורי ופילוסופי. הודות לכך מתאפשרת לקוראים היכרות עם הסוגיה והעמקה בה

מתוך פרספקטיבה רחבה, כזו אשר בדרך כלל חסרה בספרות המקצועית בנושא. מאידך גיסא, חסרה בו מאוד הפרספקטיבה האמפירית, זו אשר תבחן באופן ביקורתי אם השילוב הוא מודל נכון ומתאים - לא רק מבחינה ערכית או הלכתית אלא גם בהיבט של טובת הפרט המשולב והפרטים המשלבים.

חיסרון בולט בספר הוא העדר "קו מארגן", כזה אשר ירכז את מגוון הנושאים לפי שערים מרכזיים או תחום דעת משותף. הפיזור האקראי של הנושאים מקשה על הקוראים לגבש דרך התבוננות מאורגנת וקוהרנטית.

